

**Universitat de les
Illes Balears**

Facultat d'Educació

Memòria del Treball de Fi de Grau

Ambient d'Aprenentatge de Música: Una proposta pel segon cicle d'Educació Infantil.

Catalina Capellà Duran

Grau en Educació Infantil

Any acadèmic 2019-2020

DNI de l'alumne: 43209019T

Treball tutelat per Llorenç Gelabert Gual
Departament de Pedagogia i Didàctiques Específiques

S'autoritza la Universitat a incloure aquest treball en el Repositori Institucional per a la seva consulta en accés obert i difusió en línia, amb finalitats exclusivament acadèmiques i d'investigació	Autor	Tutor	
	Si	Sí	No

Paraules clau del treball:
Ambient d'aprenentatge, tallers, educació infantil, educació musical.

RESUM

El següent treball és una proposta de creació d'ambients de música en educació infantil amb l'objectiu d'intentar donar solució a un problema que es presenta a l'hora d'incloure la música en les noves metodologies donat que necessita ser un ambient d'aprenentatge expansiu i, pel seu contingut pot ser difícil d'aplicar si no és a través d'una metodologia més guiada. Per tant, a través del treball s'intenten donar idees de com es pot estructurar un ambient de música on els infants puguin treballar de forma autònoma sense deixar de banda el currículum. També s'inclouen algunes propostes de tallers complementaris per allò que necessita ser explicat de forma guiada com pot ser l'explicació d'alguns termes com "fort-fluix" o "silenci", tocar algun instrument en concret o l'exemplificació de ritmes per així poder, posteriorment, fer-ho de forma autònoma.

ABSTRACT

The following work is a proposal of creation of music learning environments at preschool education with the aim to try to provide a solution to a problem than can appear at the moment to include music in new methodologies, since it needs to be an expansive learning environment and, due to its content, it can be difficult to apply if it's not through a more guided methodology. Therefore, through this work we try to give ideas about how to structure a music learning environment in which the children can work in a autonomous way without leaving the curriculum aside. There are also included some proposals of complementary workshops for those things that need to be explained in a guided way, such as the explanation of some terms lid loud- soft or silence, playing a specific instrument or the exemplification of rhythms so they can do it later on by themselves.

PARAULES CLAU

Ambient d'aprenentatge, tallers, educació infantil, educació musical.

KEY WORDS

Learning environment, workshops, preschool education, musical education.

ÍNDEX

INTRODUCCIÓ	5
OBJECTIUS.....	5
METODOLOGIA	6
MARC TEÒRIC.....	7
1. La música a l'etapa infantil	7
1.1. Intel·ligència musical.....	9
2. Els ambients d'aprenentatge.....	11
3. El currículum de l'etapa infantil a les Illes Balears	13
4. La música i els ambients d'aprenentatge.....	15
PROPOSTA D'UN AMBIENT D'APRENENTATGE DE MÚSICA.....	17
1. Justificació.....	17
2. L'ambient	17
2.1. Límits i normes	19
2.2. Rol docent	20
3. Aspectes del currículum a treballar	21
3.1. Avaluació	21
4. Tallers complementaris	21
CONCLUSIÓ	24
BIBLIOGRAFIA.....	25

INTRODUCCIÓ

El següent treball és una proposta de creació d'un ambient d'aprenentatge específic de música i de tallers addicionals per a poder complementar aquells punts del currículum que siguin més fàcils a través d'una metodologia guiada.

Aquesta proposta sorgeix de fer un intent d'incloure la música en les noves metodologies, més enllà de sols propostes guiades. Dins els ambients d'aprenentatge trobem l'ambient d'art però aquest, generalment, només està enfocat a l'art plàstic oblidant arts com la música, igual d'important a l'hora de treballar la part més física de l'infant (motricitat fina i gruixada) però també l'emocional, ja que, amb la música, els infants poden expressar-se a través dels diferents tons i modes, de la pràctica d'instruments, de cantar...

Al llarg d'aquest treball es pretén donar una visió globalitzada dels ambients d'aprenentatge i les avantatges d'aquestes metodologies. També es fa una petita mirada al concepte de música dins l'etapa d'infantil, a les teories de les intel·ligències múltiples i al currículum actual de les Illes Balears. Finalment, es pretén donar una proposta d'ambient d'aprenentatge de música enfocat al segon cicle d'infantil.

Cal destacar que el treball no és més que una proposta de com podria ser un possible ambient d'aprenentatge i alguns tallers complementaris però que la realitat de cada centre és diferent i una mateixa proposta pot no funcionar a dos centres. Aquesta proposta el que pretén és donar llum en un àmbit tal vegada de difícil compliment, ja que la música és molt abstracta per passar-la a paper o filtrar-la a través d'un raonament lògic senzill.

OBJECTIUS

Objectiu general:

- Realitzar una proposta d'ambient d'aprenentatge de música pel segon cicle d'educació infantil.

Objectius específics:

- Crear un marc teòric en que es basarà el treball.
- Fer una possible proposta d'ambient d'aprenentatge de música.
- Proposar tallers complementaris per la proposta d'ambient d'aprenentatge.

METODOLOGIA

El següent treball consta de dues grans parts. En la primera part, en la qual consta tot el marc teòric, hi trobem 4 punts: en el primer es parla sobre la música a l'etapa d'Educació Infantil on ens referim sobretot al desenvolupament musical de l'infant així com les intel·ligències múltiples entre les quals trobem la musical. En el segon punt es parla dels ambients d'aprenentatge en si, les funcions que se'n poden extreure segons alguns autors i el rol del docent en tot moment. En el tercer, es parla del currículum de l'Etapa Infantil a les Illes Balears del qual en feim una extracció dels punts que més poden ser treballats a través de la música o la vessant artística. Finalment, el quart punt, és un nexa d'unió entre els dos conceptes que més podem destacar del marc teòric: la música i els ambients d'aprenentatge.

En la segona part hi trobem tota la proposta de l'ambient d'aprenentatge amb la justificació, la distribució de l'espai, els límits i normes i els tallers complementaris. Aquesta segona part pretén donar una perspectiva diferent a l'hora de treballar la música en l'etapa del segon cicle d'infantil (3-6). A través dels seus diferents punts, intenta donar llum en aquest àmbit donant idees de com es poden treballar diferents objectius del currículum i deixant que l'aprenentatge sigui autònom.

MARC TEÒRIC

Dins la innovació pedagògica en què es basa el treball, cal començar per destacar la importància del joc com a eina esmentada per teòrics com J-J. Rousseau (com a impulsor del naturalisme pedagògic), J. H. Pestalozzi i F. W. A. Fröbel (importància de la individualitat de l'infant, a més de la importància del joc), J. Dewey, O. Decroly o C. Freinet. També trobem la figura de M. Montessori dins el moviment de l'Escola Nova, R. i M. Wild en la importància dels aprenentatges significatius o D. Bueno en el camp de la neurociència i la base científica que defensa la importància d'aquest aprenentatge.

1. La música a l'etapa infantil

Troblem des de l'època clàssica filòsofs grecs que definien l'educació musical com un nexe d'unió entre el que és terrenal i el que és espiritual. Pitàgores plantejava una relació entre nombres i intervals, Plató creia que era possible donar forma a l'esperit i Aristòtil defensava la formació del caràcter a través d'aprendre cant o a tocar instruments (Sarget, 2003). Per tant, ja des del temps dels grecs es considerava que la música era important pel creixement dels infants. Sarget, en el seu article de "La música en la educació infantil: estratègies cognitivo - musicales" defineix i explica una sèrie de processos musicals on l'infant passa per dos períodes diferents durant els 6 primers anys de vida: el sensoriomotor (0 a 2/3 anys) i el preoperacional (3 a 6 anys). Dins el primer període, aquests jocs musicals es troben dins el balboteig i les reaccions físiques als estímuls sonors. Les primeres cançons solen ser més senzilles i tendeixen a ser molt rítmiques però seran la base per a les peces posteriors. Per tant, si l'infant les canta, no sol tenir el centre tonal ni la intervèl·lica encara clara, però aquests són fets que, posteriorment, anirà adquirint. Entre els 2 i els 3 anys (que són el límit entre una etapa i l'altre), els infants comencen a tenir una motricitat més desenvolupada així com un control fonètic i una memòria que, a poc a poc, faran que puguin anar repetint millor les frases de les cançons millorant també tots els factors anomenats anteriorment. Poden començar a jugar amb intervals de tercera major i menor que s'aniran combinant amb els intervals de quarta i quinta justa. Dins el segon període trobem la cançó com a eina de joc i s'inicien les primeres improvisacions fruit del que han sentit i interioritzat amb el temps. Generalment prefereixen escoltar que no interpretar i, a poc a poc, van interioritzant millor els ritmes i la pulsació. Progressivament també aniran adquirint habilitats per poder notar diferències entre melodies o tons diversos. Tot i que aquest fet es podria veure en els infants més petits (diferenciar entre dues cançons similars, per exemple) no és una habilitat en si, sinó que reconeixen melodies ja sabudes amb anterioritat.

El final d'aquesta segona etapa el marca la interiorització del centre tonal i la construcció jeràrquica dels tons i semitons en les escales: tònica, supertònica o submediant, mediant, subdominant, dominant, superdominant, sensible o subtònica.

Lacarzel (1991), fa una anàlisi del desenvolupament del ritme com a eina musical més primitiva. Opina que és la primera resposta que oferirà l'infant, ja que el sentit rítmic, probablement, ja s'inicia en l'etapa prenatal amb el so del batec del cor de la mare. També es centra en les respostes rítmiques quan parla de l'experimentació sonora que fa l'infant en el moment que colpeja els objectes amb les mans o contra ells. Aquesta adquisició rítmica ajuda a l'infant en el control i coordinació motriu i, posteriorment, apareixerà la sincronització de forma espontània en resposta a un estímul de balanceig. Lacarzel també detalla algunes eines que podem utilitzar per ajudar al desenvolupament del balanceig:

- Cantar cançons de bressol
- Cantar cançons infantils amb ritme binari
- Realitzar audicions musicals amb composicions que ajudin al ritme del balanceig com: *barcarola, siciliana...*
- Interpretació d'una melodia amb un instrument musical que convidi al moviment, insinuant i dramatitzant accions.

Finalment, aquesta autora també esmenta que: “aprendre a cantar una cançó és la realització vocal més desenvolupada de les capacitats musicals del nins més petits. Cantar és un fenomen complex que ofereix l'oportunitat per a l'estudi de processos integradors fonamentals com el reconeixement de patrons, la formació de conceptes, la memòria auditiva i la imitació vocal” (1991).

A més dels processos musicals que el nin fa, trobem tots els beneficis que la música pot aportar en el desenvolupament de l'infant des d'allò més físic com pot ser la motricitat fina i gruixada o la coordinació; a allò més psicològic com els sentiments o el propi desenvolupament neuronal. Tenim, per tant, que la música treballa:

- Amb l'audició: atenció, escolta activa, discriminació auditiva, apreciació de l'entorn, escoltar als altres i a nosaltres mateixos
- Amb el cant: fonologia, sons, ordre, memorització.
- Amb la dansa/ moviment: coordinació i coneixement del cos.

I amb tot combinat podem treballar també: autonomia, expressió dels sentiments, hàbits i, sobretot, un llenguatge universal.

1.1. Intel·ligència musical

Com s'ha esmentat en el punt anterior, la música té molts beneficis però també hi trobem la intel·ligència musical de la que parlarem a continuació.

La intel·ligència ha tingut diverses acceptacions en la història així com teories que intentaven classificar el coeficient basant-se en un factor general però també hi ha teories que intenten tenir en compte més factors com la teoria de Thurstone (1938) o la teoria de Pinillos (1995) i Yela (1987). Però, dins les teories contemporànies, en trobem algunes que podem unir a la música com són: la teoria triàrquica de la intel·ligència de Robert Sternberg (1985) o la intel·ligència musical des de la perspectiva de Howard Gardner (1983), citat per Balsera i Gallego (2010).

La teoria triàrquica de la intel·ligència de Robert Sternberg és un model cognitiu dividit en tres categories:

- Componencial: mecanismes cognitius que ens permeten dur a terme tasques intel·ligents.
- Experiencial: permet adaptar-nos a noves tasques.
- Contextual: permet resoldre problemes del dia a dia així com que ens adaptem, modifiquem o elegim un nou entorn.

Aquestes categories es podrien unir a l'àmbit musical com es veu en la següent taula:

TIPUS D'INTEL·LIGÈNCIA	APLICACIÓ EN L'ÀMBIT MUSICAL
Componencial	Permet processar adequadament la informació musical.
Experiencial	Permet expressar noves idees musicals.
Contextual	Permet l'adaptació a un context musical determinat i manejar-lo adequadament, aprofitant les oportunitats musicals que sorgeixen.

Taula 1. Teoria triàrquica de Sternberg aplicada a la música (Balsera i Gallego, 2010. Pàg. 14)

Howard Gardner, citat per Armstrong (2006) planteja que no hi ha només un tipus d'intel·ligència sinó que n'hi ha 8, entre elles la musical, i que s'interrelacionen entre elles fent que una persona les pugui desenvolupar totes o quasi totes encara que puguin tenir més agilitat en una o altra. La següent taula extreta de *Inteligencia emocional y enseñanza de la música* de Balsera, F.J. i Gallego, D. J. (2010, pàg. 18) explica aquestes intel·ligències i exemples de a quins oficis hi trobaríem:

INTEL·LIGÈNCIA	CARACTERÍSTIQUES	EXEMPLES
Lingüística	Capacitat d'utilitzar les paraules de forma efectiva, tant oral com escrit.	Periodistes Escriptors
Lògica - matemàtica	Capacitat per utilitzar els nombres amb eficàcia i de raonar adequadament. Inclou la sensibilitat a patrons i relacions lògiques, afirmacions i proposicions, funcions i altres abstraccions relacionades	Científics Matemàtics
Espacial	Capacitat per a percebre el món visual-espacial de forma precisa. Implica la sensibilitat al color, la forma, les línies, l'espai i les relacions entre aquests elements.	Arquitecte Enginyers Pintors Escultors
Musical	Capacitat per a percebre, discriminar, transformar i expressar les formes musicals. Inclou la sensibilitat al ritme, al to, a la melodia i al timbre	Cantants Instrumentistes Compositors Luthiers
Kinèsic - corporal	Domini del propi cos per a expressar idees i sentiments i facilitat per a utilitzar les mans en la creació o transformació d'objectes. Inclou habilitats físiques com l'equilibri, la destresa, la força, la flexibilitat o la velocitat.	Ballarines Atletes Actors Artesans
Interpersonal	Capacitat de percebre i distingir els estats anímics, les intencions, les motivacions i els sentiments dels demés. Inclou la sensibilitat cap a les expressions facials, veus i gests, així com la resposta eficaç a les senyals interpersonals.	Terapeutes Mestres Treballadors socials
Intrapersonal	Autoconeixement i capacitat per a actuar segons aquest coneixement. Requereix una imatge precisa d'un mateix. Inclou la capacitat d'autodisciplina, auto comprensió i autoestima.	Psicòlegs Filòsofs Pedagogs
Naturalista	Sensibilitat cap als fenòmens naturals. Facilitat per a classificar i reconèixer les espècies de flora i fauna de l'entorn.	Ecologistes Botànics Paisatgistes Biòlegs

Taula 2. Les 8 intel·ligències de Gardner (adaptat de Lapalma, 2001 i Armstrong, 2006) – (Balsera i Gallego, 2010. Pàg. 18).

De tota la taula, ens centrarem amb la intel·ligència musical.

Com hem dit amb anterioritat en aquest treball, el sentit rítmic i musical es pot observar en els infants des de ben petits amb el balbuceig o amb l'experimentació sonora de pegar cops amb objectes, ja sigui com a resposta a un estímul o com a forma de descobrir el seu entorn. Però

Gardner pensa que també influeix l'entorn de l'infant a l'hora de desenvolupar la intel·ligència musical. Si bé és cert que hi ha infants que no tenen cap referent musical dins el seu entorn però presenten una sensibilitat cap aquesta, en general, Gardner pensa que hi ha un factor genètic influent i que, per molt que existeixi talent no té perquè desenvolupar-se la capacitat musical. La motivació, la personalitat i el caràcter també són clau en el desenvolupament d'aquesta capacitat (Balsera i Gallego, 2010).

També cal esmentar que hi ha hagut músics com L. Berstein que han relacionat la música amb el llenguatge (intel·ligència lingüística) però que, en general, la música s'associa més a la intel·ligència lògica- matemàtica. De fet, podem dir que la música és molt matemàtica. Tot i anar més enllà aprofundint també amb les sensacions, els sentiments... La música, a nivell teòric és molt matemàtica. No tant en l'educació musical de l'escola, sinó en l'estudi de la música als conservatoris. Generalment, a partir dels 8 anys que és quan es pot entrar al conservatori, ja es comença a treballar, a més de la lectura, aspectes teòrics molt matemàtics com són els intervals (distància entre notes), la posició de les notes en l'escala i la seva funció (tònica, dominant...), tonalitats i armadures. Tots aquests aspectes teòrics no són explicables ni es poden entendre sense recórrer a les matemàtiques. És per això que, encara que es pot unir al llenguatge pel fraseig, intencionalitat de la frase, repeticions, tipus de cadència, etc., és molt més comú fer una relació amb les matemàtiques.

2. Els ambients d'aprenentatge

Pel que refereix a aquest treball, cal parlar d'un punt clau: els ambients d'aprenentatge i, per començar, creim que cal definir les paraules ambient i aprenentatge.

Ambient, si ho mirem en el seu sentit més ampli, trobem que segons la seva etimologia (extret del diccionari català) prové de *ambients*, *-ntis* 'que envolta', participi present del verb *ambire* 'envoltar', 'pretendre', i aquest, deriva de *ire* 'anar', amb el prefix *amb-* 'entorn'. Per tant, podem dir que un ambient és molt més que només un espai dedicat a treballar uns objectius concrets si no que és un espai que ha de ser propici, com entorn, pel desenvolupament autònom dels infants. Respecte als ambients i a totes les funcions que es poden extreure d'ells trobem sis conceptes manifestats per Lucié Sauvé (1994), citats per Durarte (2003). Aquestes funcions impliquen que es conté l'ambient com a forma en si de vida (biofera on viure junts) on fer comunitat, on poder apreciar l'entorn, que permet a l'infant plantejar-se problemes i resoldre'ls a través del coneixement, i, sobretot, com a mitjà de vida per conèixer i administrar plantejant l'ambient com l'ambient quotidià d'un mateix.

Per altra banda, aprenentatge prové de l'acció aprendre; definit com: “adquirir la coneixença, la pràctica (d'alguna cosa) amb l'estudi, l'atenció”. Com podem observar en la definició, per tant, un aprenentatge és l'adquisició de coneixements de qualsevol àmbit sigui en una matèria en concret o de les experiències viscudes. Respecte en aquesta trobem que aprenentatge significatiu és definit al diccionari català com: “aprenentatge que es genera a través de la relació establerta entre una informació nova i el bagatge de coneixements establerts en l'estructura cognoscitiva d'un individu”.

Per tant, podem definir els ambients d'aprenentatge com una metodologia que pretén crear espais d'aprenentatge globalitzats alhora que propicien la interacció entre l'infant, la societat i el seu propi entorn. També “són una concepció activa que involucra l'ésser humà i, per tant, involucra accions pedagògiques on els qui aprenen, estan en condicions de reflexionar sobre la seva pròpia acció i sobre la dels altres, en relació amb l'ambient” (P. I. Viveros). Aquests ambients que envolten a l'infant, creen un lloc segur perquè puguin experimentar, autogestionar-se i tenir un aprenentatge significatiu sense deixar de banda les seves necessitats i inquietuds, ja que l'individu aprèn a través d'un procés actiu, cooperatiu, progressiu i autodirigit (Duarte, 2003) on va construint el seu coneixement partint de les experiències que viu en el dia a dia.

El rol de l'adult és, en tot moment, d'acompanyant. És a dir, el docent ha d'acompanyar a l'infant que ho necessita i deixar fer al que no i, per ser un bon acompanyant, ha de saber observar tot el que succeeix: els reptes que es presenten als infants en forma d'autonomia, autoestima, tolerància a la frustració. Ha de saber observar les relacions entre iguals, amb ell mateix i amb els adults i, finalment, i només en darrer punt, l'adult ha de saber avaluar sense deixar d'acompanyar i observar. D'aquesta manera, l'adult ajuda als infants a prendre consciència dels seus aprenentatges i ajuda al compliment de les normes establertes en cada espai, les quals aporten seguretat als infants i permeten un desenvolupament per part d'aquests de forma autònoma i sense necessitat de seguretats externes ni aprovacions, ja que l'infant, en un ambient segur, prendrà decisions de forma autònoma sense dependre de ningú.

El que es pretén amb aquesta metodologia és donar llibertat (que no és llibertinatge) alhora que es fa un aprenentatge significatiu i constructivista. Aquesta forma de fer també reforça la necessitat dels infants de tocar, experimentar i, sobretot, jugar com a eina bàsica pel seu desenvolupament i descoberta del món. Partint d'aquesta llibertat trobem que Rebeca Wild (2003) defensava que tots tenim eines necessàries per percebre el món i interpretar-lo i, per tant, els alumnes estan capacitats per desenvolupar rols, capacitats i habilitats per enfrontar-s'hi a

través de l'experimentació i la curiositat. I, partint de l'aprenentatge significatiu trobem articles com: *Neurociencias y educación: una Puerta abierta hacia el desarrollo humano* on Jesús G. Guillén parla del que s'ha descobert en la neurociència i els múltiples beneficis que té com poden ser: les capacitats del cervell per adaptar-se i guardar informació a partir de les experiències viscudes, que els exercicis i el moviment estan connectats amb l'aprenentatge o que la música i l'art transformen el cervell afavorint l'experiència efectiva d'aprenentatge. Per tant, tot allò que aprenem, i especialment, com ho aprenem, influeix en la nostra visió del món i en la relació de l'entorn.

En conclusió, podem dir que l'educació ha de ser un element que potenciï l'aprenentatge significatiu i constructivista com el que pretén l'aprenentatge per ambients. L'element de satisfacció i autoaprenentatge és alliberador i transformador tant en l'àmbit individual com social, i forma a persones capaces, crítiques i que se saben autogestionar.

3. El currículum de l'etapa infantil a les Illes Balears

Creim important dins aquest treball esmentar com es veu reflectida la música a nivell curricular per així, posteriorment, utilitzar i reflectir diferents objectius del currículum en la nostra proposta.

En el currículum de la etapa d'infantil, decret 71/2008, de 27 de juny, on s'hi estableixen els ensenyaments mínims d'aplicació tant en centres públics com privats.

A continuació, posem els punts que més destaquen de cara a aquest treball i que ens serviran per a poder complementar la segona part d'aquest:

En l'article 2 (principis generals), s'estableix en el primer punt, el marge d'edat dels infants (0 – 6 anys) i l'ordenació dels cicles així com que és de caràcter voluntari.

L'article 3 (finalitats) consta de dos punts que s'entrellacen. Aquests fan referència al desenvolupament integral de l'infant en tots els aspectes (físic, emocional, afectiu, social i intel·lectual) així com que s'ha d'atendre de forma progressiva el desenvolupament afectiu, moviment i hàbit de control corporal.

L'article 4 (objectius) enumera les capacitats que han de desenvolupar els infants com són: descobrir i conèixer el propi cos, adquirir autonomia de forma progressiva, tenir una actitud de curiositat i esperit crític, desenvolupar habilitats comunicatives i iniciar-se en aquests aspectes (lecto- escriptura, llengües orals, TIC...), desenvolupar diverses capacitats (cognitiva, sensorial, motriu...) a través del moviment i el joc.

En l'article 5 (principis metodològics), a més de destacar l'atenció a la diversitat i, en conseqüència, a la prevenció i resposta de dificultats d'aprenentatge. També es fa referència a: procurar l'adquisició de les capacitats esmentades en l'article 4 així com "establir vincles afectius i socials" o adquirir "capacitats comunicatives i el plaer per explorar, descobrir i construir" (p. 6, punt 2).

A l'article 7 (àrees de coneixement) ens basarem en els punts 2 i 3, on diu que les àrees de coneixement: "S'han d'entendre com a àmbits d'actuació, com a espais d'aprenentatges de tot ordre: d'actituds, procediments i conceptes, que han de contribuir al desenvolupament dels infants i han de propiciar la seva aproximació a la interpretació del món, atorgant-li significat i facilitant-hi la seva participació activa" (p.7, punt 3 de l'article 7).

I en el punt 2 especifica les àrees que inclou l'etapa d'infantil:

- Coneixement de si mateix i autonomia personal
- Coneixement de l'entorn
- Llenguatge: comunicació i representació

Finalment, dins els articles, trobem l'article 12 (avaluació) del que, bàsicament, destaquem el primer punt el qual diu que "en l'educació infantil, l'avaluació serà global, contínua i formativa. L'observació directa i sistemàtica, compartida per l'equip docent de grup, ha de constituir el procediment principal del procés d'avaluació"(p.10).

Pel que fa a l'annex d'aquest article es parla específicament del llenguatge artístic, el qual "fa referència tant al plàstic com al musical" (p. 27). D'aquest últim (el qual és amb el que ens basarem en aquest treball), es fa referència a les habilitats que es possibilita desenvolupar el llenguatge musical i que, el llenguatge artístic, permet adquirir noves destreses com "un sentit expressiu i comunicatiu" i que "aquests llenguatges contribueixen al desenvolupament integral dels infants i es desenvolupen de forma integrada amb els continguts de les dues primeres àrees [...]. Com a productes culturals, són instruments fonamentals per elaborar la pròpia identitat cultural i apreciar la d'altres grups socials" (p. 27).

Dins l'annex del decret 71/2008 també hi trobem dos altres punts que ens interessa esmentar. En primer lloc trobem els objectius generals en relació a l'àrea de llenguatge com són: la llengua com a eina polivalent (comunicació, aprenentatge, expressió...), explorar les possibilitats expressives del cos, aproximar-se a l'expressió de diferents llenguatges artístics i "emprar el llenguatge artístic com a instrument d'expressió personal i de representació d'experiències i de situacions reals o imaginàries, mostrant una actitud de curiositat envers la manipulació sensorial d'objectes i l'experimentació amb diverses tècniques" (p. 28).

Finalment, trobem els Bloc 3 (llenguatge artístic) i el Bloc 4 (llenguatge corporal) tant del primer com del segon cicle, els quals esmentem a continuació (els que fan referència específicament a la part musical) per a una millor comprensió dels continguts que aquests han d'incloure en cada un dels cicles:

Dins el primer cicle es centre en descobrir, explorar i experimentar amb el cos, amb els objectes de l'entorn i amb els sons de la veu. Però també es parla del gust per participar en diferents activitats com pot ser cantar o la realització de jocs i danses.

Mentre que en el segon cicle es centre, a més de amb els verbs esmentats en el primer cicle, en reconèixer, apreciar i representar sons de l'entorn, contrastos (llarg – curt, fort – suau...) o personatges i fets a través del joc simbòlic. També fa referència a interessar-se per incorporar hàbits de treball, a l'apreciació de les manifestacions artístiques i a l'escolta atenta d'obres i fragments musicals.

4. La música i els ambients d'aprenentatge

L'últim punt que ens falta per poder completar el nostre marc teòric és parlar dels dos punts clau d'aquest treball de forma unida: la música i els ambients d'aprenentatge.

Pel que hem trobat, no hi ha molts centres que treballin la música per ambients. Els únics centres que hem trobat són el CEIP Ferran de Segarra (Santa Coloma de Gramanet) i el CEIP Son Basca (Sa Pobla). Alguns centres de Mallorca als que s'ha demanat com inclouen la música dins els ambients ens han dit que de moment no ho veien viable, ja que és un ambient expansiu i no havien vist la manera d'organitzar-lo ni veien possible que tots els alumnes poguessin tocar instruments alhora. Per això, escoles com el CEIP Sant Miquel (Son Carrió) o el CEIP S'Aranjassa (Palma) han decidit, de moment, fer la música com un taller.

Cal esmentar breument la diferència entre taller i ambient: en un ambient hi ha una sèrie de propostes diferents i l'alumne tria quina fa; per contra el taller és dirigit i pretén fer feina sobre una proposta concreta perfilant unes condicions per a poder-lo fer. Per exemple: si el taller és de flabiol II, si no han fet el taller I, no poden accedir-hi perquè no han adquirit els coneixements requerits. En canvi en un ambient, a cada proposta que es fa hi ha 3 nivells: cada infant decideix a quin nivell està.

Ja que no s'han trobat exemples més enllà dels centres esmentats, trobem interessant parlar de quines serien les pautes a seguir per crear un ambient:

En primer lloc s'ha de tenir en compte els continguts que es volen treballar. En aquesta primera passa es decideix com s'organitzarà l'ambient. Així, a cada espai de l'aula destinat a ser un "petit racó" s'hi treballarà un bloc de contingut diferent. Per exemple: si l'ambient és de naturals, hi haurà un bloc del cos humà, un bloc d'éssers vius... A més, els blocs de continguts tindran una distribució per nivells i, es pot posar, per exemple, col·locat per dificultat (a baix el primer nivell i a dalt de tot, el tercer).

En segon lloc, i seguint amb els nivells, cal tenir en compte que han de passar per tres estadis: manipulatiu (l'infant agafa, juga, comprova el funcionament), pictòric (aniria acompanyat per propostes tipus foto o dibuix) i abstracte (un cop fet els altres nivells, experimenta i treu conclusions). No hem d'oblidar que tots els nivells han de ser autocorrectius.

En tercer i darrer lloc, es recomana que, per a que els alumnes puguin fixar l'atenció en les propostes de l'ambient, que l'espai sigui ampli i amb colors neutres (tant parets com mobiliari). Tots els anteriors punts sense oblidar un dels punts essencials per poder crear qualsevol canvi metodològic: la mirada cap a l'infant. Perquè el canvi no és l'ambient, sinó el canvi de mirada en si mateix. Hem de passar d'ensenyar a acompanyar, el mestre ha d'agafar el rol d'observador, ha de respectar els *tempos* dels infants i confiar en totes i cada una de les seves capacitats.

PROPOSTA D'UN AMBIENT D'APRENENTATGE DE MÚSICA

1. Justificació

Durant tota la primera part d'aquest treball, s'ha esmentat des del fonament més teòric d'un ambient fins a com ha de ser un ambient perquè aquest es pugui anomenar com a tal. Autors que s'han esmentat com són Sarget, que explica els processos musicals pels quals passa un infant; Lacarcel que defensa la utilitat de la música com a eix pel desenvolupament mental dels infants; Gardner i la teoria sobre la intel·ligència musical; Sauvé, que extreu les funcions dels ambients. Tots ells són la base d'aquesta proposta. Cada un dels autors, sempre partint que l'educació ha de sortir d'un aprenentatge constructivista i significatiu, ens ajuden a entendre la funció de les noves metodologies.

La proposta que es troba a continuació és una hipòtesi de com podria ser un ambient d'aprenentatge de música. També surt de converses amb mestres de diverses escoles de Mallorca, els quals han comentat la problemàtica a l'hora de poder realitzar la música en forma d'ambient. Permetre als infants tocar a l'hora pot suposar un problema però en la següent proposta intentarem donar llum en aquest àmbit proposant diverses activitats a realitzar a l'hora que es treballa de forma autònoma mentre es compleix amb el currículum. Si bé es cert que hi ha alguns conceptes que no veim la manera de treballar-ho de forma autònoma com poden ser fort- fluix o el concepte de silenci i que es plantejarà en forma de tallers. A més, com que l'ambient és expansiu tampoc es pot treballar un punt en concret que és el d'escolta atenta. Per això, a través dels tallers es treballaria aquest aspecte.

2. L'ambient

L'ambient estarà organitzant en 3 espais o blocs. Cada un d'ells pretén treballar un aspecte concret i estarà pensat per les edats que comporten el 2n cicle d'infantil. Els tres grans blocs temàtics serien: Moviment, Interpretació i Creació.

Espai de moviment:

Materials:

- Disfresses i ornaments (des d'ulleres de sol a micròfons)
- Una estora que delimitaria la zona de moviment i ball
- Un mirall

- Reproductor amb un limitador de volum per poder ballar

El que es pretén és donar un espai on poder descobrir i experimentar amb gests mentre fan ús de tota la part motriu en relació a l'espai de què disposarien. A més, amb les disfresses es donaria peu a haver-hi representacions de tota casta i el mirall ajudaria amb tots els objectius curriculars que fan referència a experimentació i descoberta del propi cos, ja que s'hi veurien reflectits. Aquest també fomentaria el joc simbòlic i de representació. El reproductor de música estaria situat en un punt devora l'estora amb un volum que permetés escoltar-ho bé als infants que es troben allà però que no interferís amb la creativitat i expressió dels altres infants, tenint l'objectiu de donar peu al moviment a través de la dansa.

Espai d'interpretació:

Materials:

- Boomwhackers
- 2 teclats elèctrics (amb cascs)
- Petita percussió (cròtals, panderetes, maraques)
- Lletres de les cançons

L'objectiu seria la representació de sons i melodies així com l'exploració d'instruments musicals. Trobariem una sèrie de partitures adaptades amb colors per a que els infants poguessin tocar (a través d'un inici a la representació gràfica musical). A més, cada una d'elles estaria gravada dins la pròpia memòria del teclat a fi de poder-la reproduir a l'hora que ells toquen; d'aquesta manera seria autocorrectiva. Les cançons gravades disposarien de 2 nivells (lent i temps real de la cançó) a fi de treballar motricitat i velocitat de dits amb la interpretació. També, per poder treballar la veu, hi hauria les cançons gravades amb veu i disposarien de la lletra escrita per tal d'incentivar l'interès pel llenguatge escrit però aquestes estarien també en nivells. Serien 3 nivells i anirien des d'allò més pictòric, passant per la combinació de paraules i dibuixos i, finalment, només la lletra escrita. D'aquesta manera podrien cantar les cançons amb una guia, les quals serien cançons populars o infantils que ells poguessin conèixer o fossin fàcils d'aprendre com poden ser: Peix peixet, La tempesta, El lleó, La Berenguera, Cançó des picapedrer, El senyor Martí, A-be-ce... Amb la petita percussió podrien treballar ritmes simples com pot són negres i corxeres (qui volgués) i podrien, com amb tots els altres instruments, fer improvisacions. Tots els instruments de petita percussió i els boomwhackers tendrien també l'objectiu de treballar motricitat i d'experimentar amb els sons. D'aquesta manera, s'iniciarien de forma inconscient en el reconeixement de diferents timbres que, posteriorment, es podria

utilitzar com a eina dins tallers a fi de poder fer jocs de reconeixement i vocabulari. Per últim, tot aquest espai també destinat a treballar la coordinació: amb tots els instruments es treballa la coordinació viso- manual ja que, per tocar, els infants han de desenvolupar aquestes capacitats. En el cas de la percussió petita, necessiten colpejar-la bé amb les mans o amb algun objecte i, amb el piano, es necessiten encertar les tecles.

Espai de creació:

Materials:

- Partitures, paper pautat i fulls en blanc per poder escriure melodies i lletres
- Taula amb una guia de ritmes bàsics i notes associades a un color

Aquest espai es destina a la creació. Hi haurà partitures per pintar amb la guia de colors (les mateixes que trobaríem en l'espai anterior) així com paper pautat per a la pròpia creació de melodies que després podrien executar, qui volgués, en l'espai d'interpretació. Els infants es basarien en una taula musical (tipus la de l'abecedari) amb alguns ritmes bàsics (i retxes equivalents per saber quin és més llarg que l'altre) i amb la guia de colors que s'utilitzaria per a la interpretació de les partitures. En aquesta taula també hi trobaríem elements propis de l'escriptura musical referents a intensitat (per exemple: *P*, flux – *F*, fort). A més, també hi hauria fulls en blanc per qui volgués escriure les seves pròpies lletres i cançons; d'aquesta manera també s'ajudaria a incentivar tota la part de lectoescriptura. Cal destacar de tota la part de creació que no es pretén que els infants aprenguin a escriure en paper pautat, sinó que seria una introducció a l'escriptura no- convencional pròpia de la música on els infants iniciessin un procés de relació de lectura, escriptura i interpretació. Els infants farien un intent d'escriure i d'interpretació però amb l'única intenció d'apropar-los al món de les partitures; seria un principi com l'infant que agafa un llapis i fa gargots.

2.1. Límits i normes

Per a que tot ambient pugui funcionar, necessita tenir uns límits i normes que s'han de complir. En primer lloc, tots els espais han de tenir un nombre concret d'infants. Nosaltres pels espais proposarem, per un bon funcionament, els següents nombres d'infants: dos infants a l'espai de moviment per no molestar-se entre ells, 3 infants a interpretació (un màxim per teclat així com en el boomwhacker i màxim dos a petita percussió) i 3 a l'espai de creació. Per ajudar als infants

amb el compliment del nombre d'infants per espai, una opció és posar figures humanes i així els infants s'autogestionen sense necessitat de l'adult

En segon lloc, tot el material que s'utilitza ha de quedar al seu lloc corresponent i, en cas que l'infant se'n vagi sense recollir, l'anirem a cercar i el convidarem a retirar el que havia utilitzat. En cas de no voler-ho fer, se li veta l'entrada a l'ambient fins que estigui preparat per complir la norma.

En tercer lloc, sempre que hi hagi conflicte es reunirà a les parts afectades i es permetrà que ells mateixos resolguin el problema i el docent només hi serà com observador i intermediari. No donarà la solució però ajudarà a posar paraules a les emocions dels infants així com a que es respectin el torn de paraula mentre es troba la solució. Un conte molt recurrent i que ens podria servir a l'hora de posar nom a les emocions seria el Monstre de Colors o utilitzar alguna taula on hi hagi dibuixos de cares que representin les emocions més bàsiques.

En quart i darrer lloc, en els ambients pot ser recomanable que si un infant no té cura del material i, per exemple, el llança, se'l convidi a sortir durant un temps determinat. Tot i ser un ambient expansible, no és un ambient on es pugui permetre córrer o llançar objectes ja que aquests es poden fer malbé. Una opció seria fer una petita assemblea (sobretot a principi de curs) de recordar normes abans d'obrir els ambients i així seria més fàcil el compliment de les normes.

2.2. Rol docent

El paper del mestre ha de ser en tot moment el d'acompanyar els aprenentatges dels infants i observar els seus progressos (com s'ha remarcat dins el punt 2 del marc teòric). Pot ajudar a entendre què s'ha de fer a cada espai, sobretot al principi, però no donar directrius de com fer-les i intentar evitar paraules com “molt bé” o “m'agrada” per no fer judicis i així evitar incentivar la necessitat d'aprovació de l'adult. Tot i que pot semblar difícil, s'ha d'intentar canviar per altres expressions o paraules sempre que sigui possible. Si els alumnes li demanen, pot ajudar en la interpretació de partitures (reals o inventades) o a entendre com és cada ritme. Tal com es faria en un ambient de lecto- escriptura, els infants, sobretot al principi, necessiten entendre les directrius o les taules (abecedari) a fi de poder escriure.

A més, el docent ha de tenir molt clar en tot moment, que els infants han d'experimentar. Si veu que la interpretació de les partitures no és correcte no hi ha d'intervenir ja que l'objectiu principal és la iniciació en un llenguatge escrit no convencional el qual només pretén que els infants sapin i vegin que existeixen altres maneres d'escriure i expressar-nos però en cap moment l'objectiu és que aprenguin a llegir partitures. Allò important en tot l'ambient és la

iniciació, descoberta i plaer de jugar amb els instruments per així despertar curiositat a l'hora que es té cura dels objectes.

3. Aspectes del currículum a treballar

Pel que fa als aspectes del currículum que es treballarien a l'ambient, ens centrarem en l'annex d'aquest; concretament en el segon cicle, blocs 3 i 4 (llenguatge artístic i llenguatge corporal), els quals s'han esmentat anteriorment en aquest treball i en els quals basarem també els objectius de la nostra proposta així com la proposta en si. Recordem que aquests punts fan referència a habilitats que es poden desenvolupar amb el llenguatge musical com poden ser: motricitat, rítmica, coordinació, coneixement del propi cos...

Els punts que podríem considerar més concrets per la nostra proposta serien els relacionats amb les manifestacions culturals de les Illes Balears, el reconeixement de sons i discriminació de contrastos bàsics, audició musical o la participació en jocs i expressió corporal.

3.1. Avaluació

L'avaluació es durà a terme a través de la pròpia observació. El docent que es trobi a l'espai disposarà d'una llibreta amb el nom de tots els infants del cicle i anirà anotant aquelles accions més significatives de cada un d'ells. D'aquesta manera, a més de poder observar si les propostes funcionen o no i, per tant, si s'ha d'aplicar algun canvi, es podrà veure quins infants hi solen participar, quina és la relació entre ells i si poc a poc van utilitzant totes les propostes i de quina forma ho fan. El paper del mestre, a més d'observador, servirà de guia en les propostes. Quan els infants no estiguin segurs de com s'ha de realitzar la proposta o necessitin ajuda, el docent els guiarà a més d'ajudar en el compliment de les normes establertes.

4. Tallers complementaris

Com s'ha esmentat amb anterioritat, hi ha certs aspectes que no es podrien de forma còmoda i autònoma dins l'ambient com són els contrastos, l'escolta atenta o el concepte de silenci.

Proposam que els tallers tinguin un mateix patró a fi que cada vegada entrin en una dinàmica similiar. Tot i que hem recomanat en el darrer punt del marc teòric que els ambients tinguin un perfil, considerem que pel taller de música, exceptuant que es volgués ensenyar un instrument concret (que no és la intenció d'aquest treball ni ho veim recomanable per infantil) no té sentit.

El taller disposaria d'un inici, una part central on treballaríem un aspecte concret, i un final que ajudi a tornar a la calma. A més, es recomana que no hi hagi més de 10 infants ja que, en cas que vulguin venir molts de petits pot suposar un problema pel docent donat a la dificultat que suposa per a un infant de 3 anys, respectar normes o entendre conceptes com "silenci".

Per l'inici, es podria començar amb cançons com "hola amics" o "bon dia". Aquestes es podrien fer saludant a cada infant un a un i servirien per entrar dins el clima. Així, els infants saben que el taller ha començat i es van introduint poc a poc.

Pel final, proposem acabar de dues maneres: fent-nos massatges o simplement, estirats al terra. En els dos casos, es posaria música (de tempo més bé calmat). En el cas dels massatges, si fos un fragment d'òpera no passaria res ja que l'atenció es centraria en el massatge en si però, si acabam estirats en terra, es podria treballar l'objectiu curricular d'escolta atenta. En aquest segon cas, podríem acabar la sessió demanant als infants que els hi ha fet sentir la música i així, alhora, poder treballar aspectes del llenguatge oral com és la verbalització de sentiments.

Per a la part central trobam, a continuació, una taula on es marca cada una de les qualitats del so, així com altres elements de la música, que podem treballar amb als infants i una idea de com fer-ho a través de la veu o instruments.

<p>Durada (<i>llarg – curt</i>)</p>	<p>Es treballaria a través de la veu.</p> <p>Demanariem que ens explicassin ells que és llarg i que és curt. Un cop ho haguéssim definit entre tots, se'ls donaria unes pàgines amb retxes llargues i curtes i ells ens haurien de fer un concert llegint la partitura i fent els sons que ells volguessin.</p> <p>Aquesta activitat també ens serviria per, posteriorment, ajudar a l'hora de la interpretació de partitures dins l'ambient.</p>
<p>Intensitat (<i>fort – suau/fluix</i>)</p>	<p>Disposarem de dibuixos d'animals i els demanarem que els imitin. D'aquesta manera treballaríem, a més de la intensitat, la capacitat dels infants per a reproduir sons. Un cop els han imitat posam i un cercle gros un cercle petit i demanarem als infants que ens</p>

	<p>ajudin a classificar-los per quin fa el so fort (cercle gros) i quin el fa fluix (cercle petit). Posteriorment, en altres sessions, podem fer el mateix però incorporant instruments que sonin en intensitats molt diferents (com pot ser una maraca contra una campana) i així també treballaríem noms d'instruments.</p>
Altura (<i>greu - agut</i>)	<p>Utilitzariem instruments melòdics com poden ser campanes afinades, xilòfons... Al principi podríem utilitzar només el do³ i el do⁴ ja que la diferència és més clara i posteriorment, afegir la mediant i la dominant de l'escala. També es podria treballar reproduint sons d'instruments contrastants entre ells com poden ser: tuba – trompeta, flauta – flautí, timbal – triangle...</p>
Timbre	<p>Sempre que s'utilitzin instruments en els tallers, els podem tenir amagats i fer-los sonar sense que els nins vegin l'instrument i hagin d'intentar saber quin és. Poc a poc, aniran diferenciant els diferents timbres.</p>
Silenci	<p>Jugar al director pot ser una bona opció en aquest cas. Es dona als infants diferents instruments com caixes xineses, cròtals... i quan el docent o infant que fa de director obri les mans, tots toquen i quan les tanquen, tots han d'aturar i fer silenci. Amb aquest exercici, a mesura que van passant pel taller, podem anar introduint també, de forma indirecte, els conceptes de fort i fluix: quan el director té les mans a d'alt tots toquen fort i</p>

	quan les té a baix, toquen fluix (sempre que les mans del director estiguin obertes).
Pulsació	Si es vol iniciar aquest concepte d'una forma divertida, es pot jugar al joc de peus de "Dit per a dit". Tots els infants s'asseuen en cercle amb els peus junts davant. Un va cantant la cançó mentre marca la pulsació sobre el peu dels altres. A qui li toca la darrera síl·laba, ha de retirar el peu i torna a començar la cançó.

CONCLUSIÓ

Com que l'ambient que es planteja és un cas hipotètic no podem concloure dient que funcionaria. Tal vegada, un cop posat en pràctica, ens adonaríem que no funciona o que s'ha de reestructurar. Però amb aquest treball el que es pretenia era donar un petit raig de llum en un tema que, pel que hem trobat, no ha estat molt tractat.

Donada la poca informació que s'ha trobat sobre els ambients d'aprenentatge de música, ha estat difícil plantejar la proposta. Com deim, no es sap si funcionaria però seria una primera idea que, un cop posada en pràctica, s'hauria d'anar modificant fins a trobar l'ambient que funcionés. S'ha remarcat al principi que només està enfocat al segon cicle d'infantil i, pel que hem pogut comprovar parlant amb alguns mestres, l'ambient hauria de ser molt diferent si es tractés del primer cicle o si parléssim de primària pels seus continguts curriculars.

Creim que, amb aquesta proposta inicial, s'inicia un camí cap a la creació d'ambients d'aprenentatge de música tot i que també veim que és un camí que encara no s'ha caminat, i que durà temps fins a aconseguir que sigui una realitat cada cop a més centres.

En conclusió podem dir que, si es segueix cercant, seguim basant-nos amb els teòrics, filòsofs, científics i pedagogs que hi ha hagut darrera de tots els canvis de metodologia, seguim lluitant per una escola nova i seguim caminant cap al mateix lloc, serà igual quantes propostes fem que no funcionin perquè, algun dia, trobarem la que funcioni. Però cal recordar sempre que el canvi no és crear noves metodologies, no és llevar els llibres ni fer innovacions: s'inicia canviant la mirada cap als infants i no oblidar que si tots caminem junts, qualsevol altre canvi, és possible.

BIBLIOGRAFIA

LaCarcel Moreno, J. (1991). *La psicología de la música en la educación infantil: El desarrollo musical de los cero a seis años*. Revista Interuniversitaria de Formación del Profesorado, n.11; pàg. 95 – 100.

Gutiérrez Corredor, A. B. (2010, noviembre). *La música: una canción en educación infantil*. Revista Innovación y experiencias educativas, n.36. ISSN: 1988-6047. Dep. Legal: GR 2922/2007.

Sarget Ros, M^a A (2003). *La música en la educación infantil: estrategias cognitivo-musicales*. Num. 18, pàg. 197 – 209. Ensayos: Revista de la Facultad de Educación de Albacete. ISSN 0214-4842.

Ballesteros Egea, M. (2010. 20 de noviembre). *Recursos didácticos para la enseñanza musical de 0 a 6 años*. Revista electrónica de LEEME (lista electrónica europea de música en la educación). ISBN: 1575-9563.

Armstrong, T. (2006). *Inteligencias múltiples en el aula*. Guía práctica para educadores. Ed. Paidós Educación. ISBN: 978-84-493-3371-2

Wild, R. (2003). *Libertad y límites. Amor y respeto. Lo que los niños necesitan de nosotros*. Ed. Herber, traduït de Arranz García, C. 1ª edició, 7ª impressió, 2019. ISBN: 978-84-254-2485-4.

Viveros Acosta, P. I. *Ambientes de aprendizaje. Una opción para mejorar la calidad de la educación*. Universidad Euro Hispanoamericana.

Duarte D., J. (2003). *Ambientes de aprendizaje: una aproximación conceptual*. Estudios Pedagógicos, núm. 29. Pàg. 97 – 113. Universitat Austral de Xile. ISSN: 0716-050X

Bueno Torres, D. (2018). *Neurociencia per a educadors*. Ed. Octaedro, S.L., Colecció Rosa Sensat, núm. 71. ISBN (epub): 978-84-17667-17-7

Armstrong, T. (2006). *Inteligencias múltiples en el aula: Guía pràctica para educadores*. Paidós educación, Barcelona. Traduït de Remedios Diéguez. ISBN: 978-84-493-3371-2.

Balsera, F. J; Gallego, D. J. (2010). *Inteligencia emocional y enseñanza de la música*. DINSIC Publicaciones Musicales, S.L, Barcelona. ISBN: 978-84-69753-31-0.

Riesco,Jimeno, B. (2009. Octubre). *La música en la educación infantil*. Revista “padres y maestros”, n. 327 – pàgs. 33 a 35.

Currículum d’educació infantil a les Illes Balears. Decret 71/ 2008, de 27 de juny. Govern de les Illes Balears. Conselleria d’Educació i Cultura. Direcció General d’Administració, Ordenació i Inspecció Educatives.

Annex del Currículum d’Educació Infantil de les Illes Balears. Decret 71/ 2008, de 27 de juny. Govern de les Illes Balears. Conselleria d’Educació i Cultura. Direcció General d’Administració, Ordenació i Inspecció Educatives.

Diccionari Català [en línia]. Extret de: Diccionari.cat.

Silvente, J. (2016). *Camins i mirades cap als ambients. Bases teòriques*. Publicacions de Veure Pensar Sentir.

